

Meiji Anayasası: Japonların Batı Deneyimi ve Modern Devletin Oluşumu*

Takii KAZUHIRO

Prof., School of Business Administration,
Hyogo Üniversitesi (Japonya)

çev: Mehmet Emin Baş

Özet

Bu çalışma, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Japon Meiji Anayasası'nın ortaya çıkmasına sağlayan entelektüel ve kültürel tarihi ele almayı hedeflemektedir. Bu amaçla modern Batılı anayasal düşüncelerin yeni kurulan Meiji Devleti'ne nasıl uyarlandığı kültürlerarası bir perspektifle tahlil edilmekte ve hukukî bir metin olmanın ötesinde Meiji Anayasası'nın modern bir ulus-devletin inşasında oynadığı kritik rol irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Meiji Anayasası, Japonya, Ulus-devlet, Meiji Devleti, Modern Batılı Anayasal Yönetim Şekilleri.

“Taklidin de Bir Sınırı Olmalı”

11 ŞUBAT 1889'DA (22 Meiji) Meiji Anayasası olarak da bilinen Japon İmparatorluğu Anayasası resmen ilan edildi.

* Bu yazı, Prof. Kazuhiro'nun *The Meiji Constitution: The Japanese Experience of the West and the Shaping of the Modern State* (Tokyo 2007) adlı kitabının Japon anayasası hakkında bir dergi yazısı hacminde sunulabilecek “giriş” ve “sonuç” bölümlerinin çevirisinden oluşmaktadır.

Nitobe Inazo¹ Doğu Asya'nın bu ilk modern anayasasını kutlamak üzere Berlin'de bulunuyordu.

Çok geçmeden, Nitobe bir Alman tanıdığıının evinde akşam yemeğine davet edildi ve Alman davetlilerden biriyle, yeni Japon anayasası hakkında aşağıdaki tartışmaya girdi:

“Duyduğuma göre ülkenizin yakında yeni bir anayasası olacakmış.”

“Evet, ben de öyle duydum.”

“Ama bu anayasanın, Alman anayasasının tıpatıp aynısı olması çok garip.”

“Hayır, tamamen aynı olacağını sanmam; bazı farklılıklar olacağından eminim.”

“Hayır, aynısı.”

Tartışma yemek boyunca devam etti. Derken Alman ne demek istediğini iyice vurguladı:

“Japonya bambaşka bir vatan, başka bir ulus ve başka bir tarihi var. Bu yüzden anayasasının Alman anayasasıyla aynı olması çok saçma. Taklidin de bir sınırı olmalı.”

“Hayır, ama söylediklerinizin konumuzla bir alakası olduğunu sanmıyorum.”

“Hayır, bence var.”

O zaman Nitobe üstünlüğü ele geçirdi ve atağa kalktı:

“Sen de kabul edersin ki temelde pek bir fark yok. Eğer her ülke farklı tarihi, ulusu ve coğrafyasıyla tamamen farklı bir şeyle ortaya çıksaydı, muhtemelen ona anayasa diyemezdik zaten. Anayasa dediğimiz şey genel olarak yönetenler ile yönetilenlerin hak ve görevlerinin maddeler halinde sıralanması olduğu için, bir ülke anayasasının büyük bölümünün diğer ülkelerinkine benzemesi ve tamamen farklı, garip bir mahlûk olmaması gayet doğaldır.”

Fakat inatçı Alman'ın açık vermeye hiç niyeti yoktu:

“Hayır, benzerliğin de bir sınırı var. Oysa Japon anayasası neredeyse kelimesi kelimesine Alman anayasasından kopyalanmış. Çok şaşırıdım.”

1 Nitobe Inazo (1862-1933) ilim adamı, eğitimci ve diplomattı ve daha sonra Milletler Cemiyeti genel sekreter yardımcılığı görevinde bulundu. *Bushido: The Soul of Japan* (1899) adlı kitabın da yazarı idi. Burada anlatılan karşılaşmanın geçtiği zamanda kendisi bir Alman üniversitesinde doktora öğrencisi idi.

Bu defa Nitobe rasyonel üslubundan vazgeçip, duygusal bir karşılık verdi:

“Öyle mi? O zaman Alman anayasası da Amerikan anayasasının taklidi diyebiliriz. Alman anayasası sadece *başkan* kelimesini *Kaiser*'le, *cumhuriyet*'i de *Reich*'le değiştirdi ve *meclis*'i *Reichstag* diye tercüme etti, bunun dışında Amerikan anayasasının tam bir kopyası. Eğer Japon anayasası Alman anayasasına benziyorsa bu, her iki ülke de Amerikan anayasasını model aldığı içindir. Yani birbirlerine benzemiş olmalarında hiçbir tuhaflık yok, öyle değil mi?”

“Hayır, bu doğru değil. Almanya imparatorluktur, Amerika ise cumhuriyet. İkisi arasında devasa bir fark var.”

“Demin de dediğim gibi, bu sadece terminolojik bir fark. Anayasalar hak ve görevleri tanımladığı sürece, aralarında çok da büyük bir fark olmaz. Amerikan anayasasını okudunuz mu?”

“Hayır, hiç bakmadım.”²

Tartışma böylece bir sonuca varmadan uzayıp gitti.

Aslında Nitobe'nin Amerikan ve Alman anayasaları arasındaki benzerlikler ya da farklılıklar hakkında net bir fikri yoktu. O sadece Alman inatçılığına aynı şekilde karşılık veriyordu. Bütün bu olay böylesi şık akşam yemeği partilerinde hoş karşılanmayan bir münakaşa olarak boş verilebilirdi ama aslında Meiji Anayasası hakkında bazı ilginç ipuçları vermektedir.

İkinci El Anayasa İmajı

Bahsedilmesi gereken ilk konu, Alman anayasasının ikinci el bir versiyonu olarak Meiji Anayasası'nın imajıdır. Meiji Anayasası'nın, yüzeysel bir anayasacılıkla desteklenmiş esaslı ve oldukça imparatorcu güçlerle alman anayasasını model alan otoriter bir belge olarak değerlendirilmesi, bugün bile genel geçerliliği olan ve akademik çevrelerde değişmeyen bir durumdur. Savaş sonrası Japon tarihçiliğinin öncülerinden Ienaga Saburo, insanlar arasında ileri sürülen ve bir avuç bürokratla onların Alman danışmanları tarafından büyük bir gizlilikle tasarlanan çeşitli anayasal kavramlara aldırmadan, Meiji Anayasası'nın oluşumunu “popüler düşünceyi, Konfüçyüs ve Alman muhafazakârlığının bir karışı-

2 “Kigan no ashi” [Yaban kazları için sazlık], *Nitobe Inazo zenshu* [Nitobe Inazo'nun Tüm Eserleri] içinde, 25 c. (Tokyo: Kyobunkan, 1969-2001), 6:47 vd.

mıyla kontrol etme girişimi” olarak özetliyor. Ienaga, belgeyi açıkça “Meiji döneminin ilk yıllarından itibaren egemen olan modern anayasal düşüncenin kabul edilip özümsemesi eğilimine karşı oluşan tepkinin bir ürünü” olarak nitelendiriyor.³

Kuşkusuz, Ienaga’nın da dediği gibi, Özgürlük ve Popüler Haklar Hareketi (Jiyu Minken Undo) tarafınca maruz kaldığı yerel başkaldırı, Meiji hükümetinin anayasal hükümet modelini Almanya’da ve özellikle de Prusya’da bulmaya çalışmasını tetiklemişti. Günümüz kamuoyu olayın bu şekilde vuku bulduğuna inanmaktadır ki aslında bu dikkatle irdelenmiş katı bir hükümet politikasıydı.

Meiji Anayasası’nın oluşumunun arkasındaki baş aktör olan Inoue Kowashi, Okuma Shigenobu hükümetinden ve İngiliz tarzı parti politikalarının takipçilerinden dışlanmasıyla sonuçlanan 1881 (Meiji 14) Politik Krizi’nden sonra, “sadece Prusyalı anayasal teoriyi savunmak (...) ve İngiliz tarzına olan aceleci yönelişi bastırmak” gerektiği önerisinde bulunmuştu.⁴ Ayrıca Meiji Anayasası’nın kuruluşundan sonra Japon kanuncularının kendilerini neredeyse tamamıyla Alman anayasal hukukunun ithaline adadıkları da iyi bilinmektedir. Öyleyse, Meiji Anayasası’nın bu imajının zaten anayasanın ilan edilmesinden önce uluslararası arenada mevcut olduğunu iddia eden Alman tartışmacının deyimiyle, Meiji Anayasası’nın, Alman etkisinin belirgin izleri ve bu izlerin sonuçlarıyla yüzleştiği göz ardı edilemez bir gerçektir.

Ulusal Adli Kanunlar Çağı

Nitobe ve Alman arasındaki münakaşada ortaya çıkan bir diğer önemli nokta da Meiji Anayasası’nın Alman anayasasının bir kopyası olduğu söylentisine Nitobe’nin karşı gelişini nasıl açıklayacağımızdır. Yoksa Nitobe’nin sert cevabı, gelişmekte olan bir ulusun genç entelektüel tarafından, eşit olmayan bir düzlemde kendini savunmaya çalışarak o anın hararetiyle bir çırpıda yapılmış savruk bir açıklama mıydı? Eğer Nitobe’nin görüşünü bu şekilde basite indirgersek, anayasal tarihin mühim bir yönünü gözden kaçırma riskine girmiş oluruz.

3 Ienaga Saburo, *Nihon kindai kempo shisoshi kenkyu* [Modern Japon Anayasa düşüncesi üzerine tarihsel bir araştırma] (Tokyo: Iwanami Shoten, 1967), 78-79.

4 “Jinshin kyodo iken an” [Halkı eğitmek üzere bir öneri] *Inoue Kowashi den* [Inoue Kowashi biyografisi] içinde, 7 c. (Tokyo: Kokugakuin Daigaku Toshokan, 1986-94), I:251.

Nitobe'nin iddiasına göre, yönetenler ile yönetilenlerin hak ve görevlerinin maddeler haline getirildiği her belge anayasa addelebileceği için temelde aralarında ufak farklılıklar olması gerekir. Yani Nitobe anayasacılığa geleneksel bir yorum getirmektedir. 1789'da modern anayasacılık tarihinin kapılarını açan Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin on altıncı maddesi der ki, "Hukuk geleneği sağlanmamış ve güçler ayrılığı belirlenmemiş bir toplumun anayasası olamaz." Bu cümlede modern anayasacılığın mihenk taşı kısa ve öz bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre, eğer insan haklarını gözetmiyor ve devlet güçlerinin ayrılığını benimsemiyorsa hiçbir devlet yapısı anayasal olarak düşünülemez.

Batı ulusları bu ülküyü temel alarak on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren anayasalarını kanunlaştırmaya başladı. Bu anayasalar belki cumhuriyetçi ya da monarşik devlet yapılarına göre uyarlanmaları açısından değişiklik göstermiştir fakat anayasacılığı benimseyebildikleri kadarıyla temel yönetim ilkelerinde çok da önemli bir fark yoktu. Despotluğu reddedip insan hakları güvencelerini kapsayıcı bir prensibi benimseme, genel olarak tüm anayasal hükümetlerin dayanağıydı, yani Nitobe'ninki çok yerinde bir iddiaydı. Bu durumda, Nitobe'nin Alman rakibi içi boş bir inatla cehalet ve önyargıya dayanan bir tavır mı takınıyordu? Sınırım böyle bir sonuca varma konusunda da dikkatli olmalıyız.

Nitobe ile Alman görüştüklerinde, modern anayasacılık çağını başlatan Amerikan ve Fransız devrimlerinin ardından bir asır geçmişti. Bu süre içerisinde Avrupa'nın politikasını belirleyen tek unsur anayasacılığın evrensel prensibi değildi. Bilhassa on dokuzuncu yüzyıl bir ulusalcılık çağıydı. Napolyon Savaşları'nın bir sonucu olarak, Batı Avrupa ülkeleri arasında ulusal bilinç uyanmıştı. Politik ve ekonomik alanlarda ulusal devletin gelişimi çağın ayırıcı özelliği idi.

Hukuk için de durum farklı değildi. Savaş sonrası Almanya tarihi hususunda önde gelen hukuk tarihçilerinden biri olan Helmut Coing, on dokuzuncu yüzyılı "ulusal adli kanunların derlendiği çağ" olarak tanımlıyor. Coing'e göre bu dönem Avrupa hukuk tarihinde oldukça sıra dışı kabul edilmeliydi. Zira bu dönem, antik Roma hukuk mirasının Avrupa'yı tek bir hukukî varlık olarak şekillendirdiği önceki dönemlerle arasına belirgin bir sınır çizgisi çekiyor ve adli sistem düzenlemesini tekil ulus-devlet temeline dayandırıyor. Sonuç ise tekil uluslar tarafından derlenip yasallaştırılan, Fransa Medeni Kanunu ve Almanya Medeni Kanunu gibi adli kanunların çeşitliliği idi. Böylece bugün bile Fransız ve Al-

man medeni kanunlarından öz vatanlarının isimlerini belirtmek suretiyle ayırt ederek bahsedebiliyoruz.⁵

Aynı şey anayasalar için de geçerlidir. On dokuzuncu yüzyılın seyri içerisinde bütün Avrupa ulusları anayasalarını kanunlaştırdı. Hatta bu, vatandaşların politik özgürlüğünün bir sembolü oldu bile denebilir. Tabii bunun tek nedeni anayasaların baskı yönetimini ortadan kaldırması ve vatandaşların politik statü gelişiminin garantilenmesi değildi. Dönemin yükselen milliyetçiliği içinde anayasa, halkın yerel ve uluslar arası bağımsızlığının politik bir beyannameydi.

Tüm bunları dikkate alarak Nitobe ve Alman arasındaki münakaşaya tekrar dönecek olursak daha da ilginç bir noktayla karşılaşyoruz. Alman'ın Japon anayasasını Alman anayasasının bir kopyası olduğu gerekçesiyle alaycı bir şekilde eleştirmesinin altında hiç şüphesiz Japonların model olarak Alman anayasasını seçmelerinden kaynaklanan bir üstünlük duygusu yatıyordu. Ayrıca Nitobe'nin verdiği tepki de Japon anayasasının orijinallliğini savunma çabasından başka bir şey değildi. İkisinin de görmedikleri bir belge hakkında tartıştıkları düşünülürse, bu münakaşanın abes bir politik sohbet olduğu varsayılabilir, fakat yine aynı sohbet içinde çağın ulus coşkusuyla dolu eğitimli sınıfının ulusal anayasalara verdiği büyük değer izlerini de görmemiz mümkün.

Anayasa Kelimesinin İnce Ayrıntısı

Peki, nedir anayasa? Bu kelimeyi duyduğumuzda aklımıza hemen Japonların savaş öncesi ve savaş sonrası anayasaları ya da Amerikan anayasası geliyor; diğer bir deyişle, herhangi bir ulusun temel kanunlarının düzenlendiği bir belge düşünüyoruz. Nitobe ile muhatabı arasındaki münakaşa, bu tip hukukî bir belgenin doğasıyla alakalıdır. Fakat *anayasa* kelimesinin esas anlamını göz önünde bulunduracak olursak, bu anlayış sınırlandırılmış oluyor. *Anayasa*'ya sözlükten bakıldığında, kelimenin ayrıca "bir şeyin bileşimi ya da yapısı" anlamına geldiği görülecektir. Öyleyse kelimenin bildiğimiz normal anlamına ek olarak, bir ülkenin tüm yönetim sistemlerinin bileşimi ve yapısı anlamına geldiğini de hesaba katmalıyız.

5 Helmut Coing, *Yorropa hoshi ron* [Avrupa hukuk tarihi] trc. Sasaki Yus-hi, (Sobunsha, 1980); yine Coing, *Yoroppo ho bunka no nagare* [Avrupa hukuk kültüründe ana akımlar] trc. Ueyama Yasutoshi (Kyoto: Minera-bu Shobo, 1983).

İdarî Reform Kurulu'nun (1996-98) ve Adlî Reform Kurulu'nun (1999-2001) bir üyesi olarak günümüz Japonya'sındaki önemli hükümet reformlarında başrol oynayan Sato Koji, bir anayasa uzmanıdır. Sato Koji, Meiji döneminin başlarında (1868-1912) *anayasa* kelimesinin Japoncaya, Çince kanunlar, kurallar, düzenlemeler anlamına gelen kelimelerin bir bileşimi olan *kempo* diye tercüme edildiğini ileri sürüyor. Sonuç olarak Sato diyor ki, "*kempo* kelimesini duyduğumuzda akla gelen ilk şey yasal bir belgedir ve *anayasa* kelimesinin esas anlamları unutulmuştur." Sato şöyle devam ediyor:

"Bu hem bizim anayasal mevzuları hukukî ve yasal bir dil çerçevesinde ele alma eğilimimizi pekiştirir hem de ulusumuzun biçimi ve modeli hakkında alelade, günlük bir ifadeyle konuşup düzeltme yapma girişimlerimize mani olur. Başka bir deyişle, bizim için önemli olan, ulusumuzun mevcut durumunu anlamaya çalışmak, ne olmak isteyebileceğimiz konusunda kabataslak bir plan yapmak ve eğer bu ikisi arasında bir boşluk varsa bunun nedenini ve nasıl doldurulacağını bulmaktır. Yasal bir belgeyi ve üslubunu değiştirip değiştirmemek bir çıkış olarak görülebilir fakat nedense giriş zannedilmiştir."

Sato daha sonra, *anayasa* kelimesinin Japoncaya acemice çevrildiğini düşünen uluslararası politika uzmanı Kosaka Masaa-ki'den alıntı yapıyor: "Sanırım Shiba Ryotaro'nun 'ulusun biçimi' şeklindeki tanımı daha uygun bir tanımdır."⁶

Sato'nun da gözlemlediği üzere, eğer anayasa kavramını, *kempo* kelimesinin kastettiği şekliyle dar bir açıdan tercüme ederek, kodlanmış tek bir politik belge olarak algıarsak, orijinal kelimenin "ince ayrıntısını" gözden kaçırmış oluruz. Anayasayı, hem ulusal yönetimin içerik ve işleyişinin sistematik bir yönü olarak, hem de bu yönetimi çözümleyip bir karara vararak idare etme işlerinin politik açıdan pratik bir yönü olarak görmeliyiz.

Bu çalışma, Meiji Anayasası'nın hazırlanış sürecini konu almaktadır. Bu sebeple, anayasayla daha geniş bir anlamda ilgilenmekte ve bu anayasal eksen etrafına inşa edilen, burada da Meiji devletine tekabül edecek olan "ulusun biçimine" belirli vurgular yapmaktadır.

6 Sato Koji, *Kempo to sono "monogatari" sei* [Anayasa ve onun "anlatıcılığı"] (Tokyo: Yuhikaku, 2003),. 128-29. Ayrıca bkz. Sato, *Nihon kempo shi to "ho no shihai"* [Japon anayasa tarihi ve "kanun hakimiyeti"] (Tokyo: Yuhikaku, 2002), 191 vd.

Antik Roma ve Meiji Japonyası

Az önce de belirttiğim gibi bu çalışmanın amacı, Meiji Devleti'nin oluşumunu Meiji Anayasası ekseninde incelemektir. Bu bağlamda konuyu çok kültürlü bir bakış açısıyla “Meiji Japonyası liderlerinin Batı deneyimi” şeklinde ele alacağım.

On dokuzuncu yüzyıl, Doğu Asya ülkeleri için Batılılaşma dönemiydi. Batı medeniyetiyle yaşadığı çatışmadan hareketle Japonya kapılarını Batı'ya açtı ve yeni Meiji hükümetinin kontrolünde kendisini “medeniyet ve aydınlanma” çalışmalarına adanmıştı. Meiji Anayasası'nın oluşumu bu çerçevede açıklanabilir sanırım. Fakat Batı temelli bu anayasal hükümet Meiji Japonyası liderlerinin tereddüt bile etmeden benimsediği bir şey miydi? Ya da, uzun tartışmalar nihayetinde büyük bir ihtiyatla uygulanan ve ulusu medeniyetler ayrılığından yola çıkarak yönetmeyi hedefleyen büyük bir proje değil miydi?

Eğer ikinci şekilde düşünecek olursak, Meiji Anayasası'nın, anayasal bir sistem olma açısından Batı medeniyeti ilkeleriyle karşılaşma ve uzlaşma süreci yönündeki kendi rızaları ve asimilasyonlarıyla sonuçlanan gelişimini görebiliriz. İşte bu süreci vurgulamak için çalışmanın stratejik noktası olarak Batı deneyimi seçilmiştir.

Aslında Meiji döneminin ilk yarısı Japonların Batı düşüncesiyle ilgilenip birleşmesinin hızla kazandığı bir dönemdi. Ito Hirobumi'nin anayasal konulardaki akıl hocası olan ve Meiji döneminin Japon aydınları arasında çok popülerleşmiş “Stein yolculuğunun” objesi haline gelen Viyana Üniversitesi'nin politik ekonomi (Staatswissenschaft) profesörü Lorenz Von Stein (1815-90) şunları yazıyor:

“Günümüzde sadece genç öğrenciler değil, deneyimli yetişkinler de Uzak Doğu'daki ada ülkelerinden kalkıp Avrupa'ya doğru, bu ülkelerin kurumlarını ve kanunlarını incelemek amacıyla yola çıkıyor. Onları buna iten ne acaba? Muhtemelen insanlık tarihinde böyle bir durumla kıyaslanabilecek tek bir örnek daha vardır.”⁷

Stein'in kastettiği örnek, milattan önce beşinci yüzyılın ortalarında Roma'nın yarı tarihsel durumuydu. Romalılar monarşiden

7 Lorenz von Stein, “Nihon teikoku shi oyobi ho shi no kenkyu” [Japon İmparatorluğu ve kanunları hakkında tarihsel bir araştırma], çev. Takii Kazuhiro, *Jurisprudencia: kokusai hikaku hosei kenkyu* [Jurisprudencia: uluslararası hukuk sistemlerinin mukayeseli analizi] içinde, (Kyoto: Mineruba Shobo, 1995), no. 4, 59.

cumhuriyete geçer geçmez, ulusal kurumları araştırması için Yunanistan'a özel bir heyet göndermişti. Yükselen Roma, medeniyetinin özünü daha gelişmiş olan Yunanlılardan öğrenmiş ve bu dayanakla On iki Levha Kanunları'nı (Lex Duodecim Tabularum) hazırlamıştı. Livy'nin yazdığı *Roma Tarihi*'nin üçüncü cildine göre, üç Romalı büyükelçi -Spuris Postumius Albus, Aulus Manlius ve Publius Sulpicius Camerinus- meşhur Solon kanunları ile diğer Yunan şehirlerinin kurumları, gelenekleri ve yasalarını araştırmak için Atina'ya gönderilmişlerdi.⁸

Romalıların Yunanlara yaptığı bu ziyaretin tarihsel bir gerçekliğinin olup olmadığı tartışılmalıdır ve bundan Stein de bahseder. Bununla birlikte, bu tarihî hikâyenin anlatılmaya devam etmesinin başlıca nedeni, dünya tarihi açısından ilgi çekici olmasıdır.⁹ Zira bu üç Romalı büyükelçi klasik medeniyet meşalesini Romalılar adına Yunanlardan aldı ve böylece Roma İmparatorluğu dünya tarihindeki ihtişamlı yerini almış oldu. Bu adeta tarihçilerin hayal gücünü ateşleyen bir hikâyedir ve Livy'nin bu konuda daha fazla bilgi vermemesi çok üzücüdür.

Her halükarda Stein, kendi yaşadığı döneme rastlayan bu Yunan medeniyetinden Roma medeniyetine geçiş sürecini, dünyanın başka uçlarında konumlanmış milletlerin durumuna benzetmiştir. Stein bize yeni Roma olarak, medeni kurumlarının altında yatan ilkeleri özümsetmek için inceleme heyetleri gönderen Avrupa'yı sunuyor. Bu durumda Yunanistan da hiç şüphesiz dönemin Meiji Japonyası oluyor. Dolayısıyla, tıpkı Roma'nın Yunan kurumlarına dayanarak On iki Levha Kanunları'nı oluşturması gibi, Japonya'nın da Avrupa kurumlarını incelemesi sonucunda oluşacak bir anayasa hazırlaması bekleniyordu.

Stein'in sözlerinden hareketle, bu çalışma Batı medeniyetinde Japon asimilasyonu bağlamında Meiji Anayasası'nın oluşum tarihini anlatmaya çalışmaktadır. Ya da başka bir deyişle, bu çalışma, anayasal hükümet formatında bir medeniyet arayışındaki Japon yolculuğunun bir kayıdır.

8 Titus Livius, "Roma-shi kensetsu irai no rekishi (IX)" [Kuruluşundan (IX) bu yana Roma'nın tarihi], çev. Suzuki Kazukuni, *Ronshu (Kobe Daigaku Kyoyoby kiyō)* içinde, no. 33 (1984):130. Ayrıca bkz. Funada Kyoji, *Roma ho* [Roma hukuku] (Tokyo: Iwanami Shoten, 1986), I:116.

9 Shiono Nanao, *Romajin no monogatari* [Roma halkının hikâyesi] (Shinchosha, 1992), 88 vd.

Romalılar Yunanistan'a üç büyükelçi göndermişti. Biz ise burada, Meiji Devleti'nin Batı uluslarına gönderdiği üç inceleme heyetini araştıracağız: 1871'de (Meiji 4) Iwakura Embassy; 1882'de (Meiji 15) Ito Hirobumi'nin anayasaları incelemek için Avrupa'ya giden heyeti ve Yamagata Aritomo'nun 1888'de (Meiji 21) Avrupa'ya yaptığı tur.

Dünya Tarihi Perspektifi İçinde Meiji Devleti

Bu çalışma Japonya'daki anayasal sistemin oluşumunu sadece Japonya'nın yerel tarihi açısından değil, medeniyetlerin çok kültürlülük bağlamında Batı'nın gelişim şartlarını Doğu Asya'ya aktarma temelli mukayeseli tarihi açısından da izah etmeye çalışmaktadır. Meiji Anayasası tarihi, geleneksel tabirle, halk hakları hareketi ile Tokugawa rejimini çöküşe zorlayan bir avuç insanın oluşturduğu grubun hâkimiyetindeki oligarşik yönetim güçleri arasında bocalayarak yazılmıştır. Ienaga Saburo'nun daha önce bahsettiği değerlendirmesinde de açıkça görülen bu yorum, ilerici ve demokratik düşüncenin yayılmasını önlemek için gerici ve otoriter bir rejim tarafından yürürlüğe konulması açısından Meiji Anayasası'nın imajını sağlamlaştırmıştır. Yine de bu metodolojik yaklaşım, Japon tarihini dünya tarihi perspektifi içerisinde anlama konusunda başarısız olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi, on dokuzuncu yüzyıl Batı etkisi ve ulusalcılık çağıydı. Tüm kültürlerin Avrupa ve Kuzey Amerika merkezli bir dünya sisteminde bütünleştiği, kurumların ve Batı Avrupa mamulü ulus-devlet ruhunun uluslararası topluma dönüştüğü bir dönemdi. Buna bağlı olarak, Qing hanedanlığı döneminde Çin, Avrupalı güçler tarafından parça parça bitirilirken, Japonya; Avrupa ve Amerika'yı model alan bir ulus yapısı planlaması üzerinde durma kararı almıştı. On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'da da anayasa çağıydı, bu yüzden ulusal kurumların yaptığı düzenlemeye göre Japonların gözünde şekillenen amaç, bir Japon anayasasıydı. Amerika ve Fransa'daki iki büyük devrimle beraber, Batı ulusları anayasacılığı benimseyerek anayasaları politik sistemlerinin merkezine yerleştirdiler. Anayasa, uygar ulusun bir sembolü olarak işlev gördü.

Böylece, anayasacılığın benimsenmesi Meiji Japonyası için çok önemli ulusal hedef haline geldi. Japonya anayasal bir hükümet kurmakla, uygar bir ulus olarak bağımsızlığını ilan edebilir, Batı uluslarıyla imzalamış olduğu eşitsiz antlaşmaların düzenle-

melerini eline geçirebilir ve uluslararası toplumun deneyimli bir üyesi olabilirdi. Oligarşicileri halk hakları aktivistlerinden ayıracak bir anayasaya duyulan ulusal özlem çok azdı. Aslında, hükümet yöneticileri devletin mevcut idari işlerine ve Batı uluslarıyla uzlaşma konusuna o kadar yoğunlaşmıştı ki, ellerindeki işlerle ve dâhilî sorunlarla ilgilenmekten hükümet dışı muhalifleri fark edemediler desek daha doğru olur. Önceleri Kido Takayoshi ve Okuba Toshimichi'den daha sonra Ito Hirobumi ve Yamgata Aritoma'ya kadar, Meiji döneminin önemli politik figürleri Avrupa ve Amerika'ya gönderilerek Batı medeniyetinin içine daldılar. Peki, bu deneyim sonucunda Japonya'daki anayasal hükümetin başlangıcına ne gibi bir bakış açısı kazandırdılar? Şimdi de bu soruya değineceğiz.

Bugün Japonya, “ulus yapısını” gözden geçirmesi konusunda farklı çevrelerden aldığı çağrılara cevap olarak, yeniden idari ve adli sistemleriyle alakalı önemli düzenlemeler yapmaktadır. Bu durum “ülkenin üçüncü kez açılışına” benzetilmektedir ki ilki on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ve ikincisi de İkinci Dünya Savaşı hezimetinden Japonya'nın uyanışı süreci esnasında gerçekleştirilmişti.¹⁰ Bu sebeple atalarımızın düşünce ve davranışlarını Japon anayasal düzeninin ışığında, uluslar arası bir bakış açısıyla gözden geçirme girişiminin, kendi ulusal kurumlarında böyle büyük bir değişikliğe giden günümüz Japonyası'nın tarihi ve kültürel pozisyonunu belirlemedeki değeri bilinmelidir. Bunu da göz önünde bulundurarak, Meiji hükümeti liderlerinin dolaysız Batı deneyimi konusuna detaylı ve özgün bir bakış yapacağız. Böylece onların Batı medeniyeti ve anayasası hakkındaki görüşleri ile anayasal hükümet anlayışlarını kavrayabilmiş olacağız, dolayısıyla da Meiji Devleti'ni dünya tarihi perspektifi içinde konumlandırma-
mız için gerekli olan sağlam zemini elde edeceğiz.

Yeni Anayasa Denizaşırı Arenada

Ito Hirobumi'nin asistanı olarak Meiji Anayasası'nın ve tamamlayıcı kanunlarının hazırlanmasında aktif rol oynayan Kaneko Kentaro, Haziran 1889'da, Avrupa ve Amerika'ya doğru bir araştırma turuna çıktı. Amaç, 1890 Meclisi'nin toplanışına binaen, “bu ülke parlamentolarının dâhilî düzenlemelerinden prosedür kurallarına, parlamento binaları üzerindeki yargı yetkisinden

¹⁰ Bu reform sürecinin en önemli simalarından biri olan Sato Koji'nin yukarıda zikredilen eserlerine bkz.

içişlerini idare etme hakkına, parlamenter faaliyet tutanaklarının hazırlanışına vs. kadar anayasal hükümetin gerçek işleyişini” araştırmaktı.¹¹ Kaneko, bir yıl kadar, Avrupa ve Amerika uluslarının yasama organlarını pratik bir idari bakış açısıyla inceleyecekti.

Bu seyahatin önemli başka bir amacı daha vardı. Kaneko, Japonya'nın yeni anayasasının ve Itobe Hirobumi tarafından düzenlenen resmî açıklaması niteliğindeki *Anayasa Hakkında Yorumlar*'ın (*Commentaries on the Constitution*) İngilizce çevirilerini de yanında götürmüştü. Ziyaret ettiği ülkelerin politikacıları ve ileri gelenlerinin bu iki metin hakkındaki görüşlerini öğrenecekti. Meiji Anayasası, çağdaş bir ulus olarak Japonya'nın konumunun sembolü ve Iwakura Embassy döneminden beri diğer çağdaş uluslar seviyesine katılma çabasının ulusal bir neticesi gibi görülüyordu. Anayasanın uluslararası toplum -Batı toplumu- tarafından kabul görüp görmeyeceği meselesi çok önemli bir mihenk taşıydı.¹² Bu

11 Kaneko Kentaro, *Kempo saitei to O-Bei jin no hyoron* [Anayasanın kuruluşu ve Avrupalı ve Amerikalıların görüşü] (Tokyo: Nihon Seinenkan, 1937), 197; ayrıca bkz. Kaneko Kentaro, *Obei giin seido torishirabe jun-kaiki*, 195.

12 Bu açıdan anayasayı anlamak için, sözkonusu olaydan iki ay sonra, 17 Nisan 1889'da Johns Hopkins Üniversitesi'nde, Meiji Anayasası'nın ilanını kutlamak üzere tertiplenen galayı ele almak ilginç olabilir. Johns Hopkins'in rektörü Daniel C. Gilman ile Japonya'nın Washington büyükelçisi Mutsu Munemitsu'nun katıldığı bu galaya, o zaman Wesleyan Üniversitesi'nde profesör olan (sonradan Amerikan başkanı olacaktı) Woodrow Wilson (1856-1924) da bir kutlama mesajı göndermişti. Ayrıca, o zaman Johns Hopkins'te siyaset bilimi çalışmakta olan Ienaga Tomikichi galada “Japonya'nın Mevcut Anayasa İçin Yaptığı Hazırlıklar” başlıklı bir konuşma yaptı. Bu konuşmanın metni ile Ienaga'nın Johns Hopkins'te kabul edilen “Japonya'da Anayasal Gelişmeler, 1853-1881” başlıklı doktora tezi ve Wilson'ın mektubu Japoncaya çevrildi ve Ota Masao tarafından derlenen önemli bir çalışma içerisinde yayınlandı: *Ienaga Tomikichi to Meiji kensei shiron* [Ienaga Tomikichi ve Meiji Anayasal düzeninin tarihi] (Tokyo: Shinsensha, 1996). Wilson mektubunda Meiji Anayasası'nın açıkça Prusya modeline dayandığını vurguladıktan sonra şöyle der: “Japonya'nın şu anda içinde bulunduğu gelişmişlik düzeyi göz önüne alındığında, Prusya anayasasının taklit edilmesinin son derece faydalı olduğu kanaatindeyim. Bu anayasanın model olarak alınması, Japonya'nın en önemli özelliği ve başarısının garantisi olan basiretinin, öğrenme ve uyarılma yeteneğinin bir başka delilidir.” (Wilson'dan Daniel C. Gilman'a mektup, Arthur S. Link, der., *The Papers of Woodrow Wilson* içinde, Princeton University Press, 1969, VI:172).

sebeple Kaneko'nun görevi de, kısmen, yeni anayasayı Batı toplumunun karşısına çıkarmaktı.

Kaneko bu çalışmada sıkça adı geçen belirli kişilere ziyaretlerde bulundu. Almanya'da Gneist ile Jhering ve Avusturya'da Stein ile Chlumecky'yi ziyaret etti. İngiltere'de dönemin en meşhur bilginlerinden Herbert Spencer'a, anayasa uzmanı Albert Venn Dicey'e (1835-1922) ve ahlakbilimci Henry Ssidgwick'e (1838-1900) uğradı. Amerika'da da Oliver Wendell Holmes'la (1841-1935), anayasa mahkemesi eski başkanıyla ve diğer birkaç kişiyle görüştü. Bu seçkin Batılıların Meiji Anayasası'na verdiği tepkilerin ayrıntıları, Kaneko'nun şu sıralar Obuchi Kazunori tarafından yeniden yayınlanan seyahat günlüğünde kayıtlıdır.¹³ Dikkati çeken bazı değerlendirmeler ise şöyledir:

“Gerçekten Bilgece Bir Yaklaşım”

Kaneko'nun anayasayı gösterdiği hemen hemen herkes Alman anayasasının baskın etkisine dikkat çekti. İngilizler ise bu duruma özellikle değindiler ama İngiliz-usulü bir anayasal monarşi benimsenmediği şeklinde bir eleştiride de bulunmadılar. İngiliz “hukuk üstünlüğünü” anayasa biliminin temel taşlarından biri haline getirmesiyle tanınan Dicey, Japonların anayasaları için Alman anayasasını model almasını “gerçekten bilgece bir yaklaşım”¹⁴ olarak nitelendirdi.

“Almanya son zamanlarda talihi dönen ve büyük umutlar vadeden bir ülkedir. Ayrıca günümüz dünyasında otoritesini Alman imparatoru kadar kullanabilen çok az hükümdar vardır. Bu belki de, monarşik yönetim biçiminin kalıcı olmasını isteyenlerin imparatora geniş egemenlikler vermekten başka çaresi olmadığı içindir. İngiliz monarşisi İngiltere'ye özgüdür ve kolay kolay diğer ülkelere uyarlanamaz.”¹⁵

Dicey, Japonya'nın, kurumları diğer ülkelerin model olarak almasını zorlaştıran uzun ve benzersiz bir tarihsel süreç sonucunda oluşan İngiltere yerine, kuvvetli imparatorluk güçleriyle yüksekte olan Almanya'yı model alma tercihini destekliyordu. İngiliz monarşisinin benzersizliğinden kastı ise, “kral parlamentoda” şeklinde tabir edilen, otoritenin taht yerine parlamentonun merkezinde bulunduğu bir çeşit meşrutî krallık idi.

13 Kaneko, *Obei gūin seido torishirabe junkaiki*.

14 A.g.e., 98.

15 A.g.e., 99.

Sidgwick ise, İngiliz usulü parlamenter hükümetin yararlılığını reddetme konusunda Dicey'den de öteye gitmiştir. “Günümüzde Avrupa genelindeki anayasal monarşiler yerini yavaş yavaş İngiltere'deki gibi parlamenter politikalara bırakarak düşüşe geçti” diyen Sidgwick, buna rağmen, Japon anayasasının böyle bir düşüşe karşı 63, 67 ve 71'inci maddelerinde önlem aldığını düşünüyor. Sidgwick ayrıca “bütçe planlamalarına bağlı olarak meclisin çok önemli güçlerini kısıtlama düşüncesiyle hemfikir” olduğunu da belirtiyor.¹⁶ Sidgwick daha sonra Kaneko'ya gönderdiği genişletilmiş bildiriye, “İngiltere gibi, Japonya'nın da anayasal monarşiyi parlamenter sisteme dönüştürme eğilimine karşı kendisini müdafaa etme” tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁷

Meiji Anayasası'nın Parlamentoculuk Anlayışı

Buna rağmen, bazı yorumcular da Meiji Anayasası'nda İngiliz anayasacılığının izlerine rastladılar. Kaneko'yla Paris'te görüşen Andre Jean Louis Lebon (1858-1938), şu konuya dikkat çekti:

“Japon anayasasının tamamen Alman ilkelerine dayandığı fikrine katılıyorum. Fakat anayasanın ruhu iyice incelenecek olursa, İngiliz anayasacılığının oldukça önemli etkileri görülecektir.”¹⁸

Lebon, Meiji Anayasası'nın parlamentoculuk anlayışını, kanun yapma yetkisinin sadece hükümdara ait olmadığı, aksine her zaman Meclis'in onayını gerektirdiği ve aynı onayın askeri harcamaların artırılması gibi diğer bütçeyle ilgili hususlarda da gerekli olduğu konusuna değinerek açıklamaktadır.

İngiliz William Reynell Anson (1843-1914) ise bunu daha da ileriye götürmektedir. Anson, “Japon anayasa ruhunun, egemenlik haklarını bütünüyle hükümdarın yetkisine bıraktığını ve bu yüzden devletin tüm işlerinin hükümdarın kontrolünde olduğunu” dile getirerek Meiji Anayasası'ndaki Alman etkisini kabul etmekte ve “insanların bu yüzden Japon anayasasının Alman prensiplerini örnek aldığını düşündüğünü” belirtmektedir. Buna rağmen Anson, “vurgulamaya çalıştığım şey, Japon anayasa ruhunun, İngiliz anayasasının temel ilkeleriyle de birebir uyumlu hale getirilebileceğidir” demektedir.¹⁹

16 *A.g.e.*, 137.

17 *A.g.e.*, 137.

18 *A.g.e.*, 76.

19 *A.g.e.*, 115.

Anson'un bu değerlendirmesi, tamamıyla hukukî bir argüman olmaktan ziyade, anayasal hükümetin muhtemel eğilimlerine dair öngörülerine dayanan bir anlayıştı. Anson açıkça diyor ki "Bu her hükümetin karşılaşılabileceği bir şeydir, zira parlamenter sistem bir kere benimsendi mi, politik partilerle mesafeli ve onlardan üstün bir tutum sergilemek pek mümkün değildir."²⁰ Parti politikalarının Almanya'da şekillenmemiş olması, yalnızca Bismarck'ın politik liderliğinden ötürüydü. Anson'un da tahmin ettiği üzere, Bismarck liderliği devrettiğinde, Almanya bile bu gelişime engel olamayacaktı. Anson'a göre, anayasal hükümet bir kere kuruldu mu, parti politikalarına giden yol kaçınılmazdı. Onun demek istediği, önemli olanın, bu süreci mümkün olduğu kadar pürüzsüz gerçekleştirmek olduğuydu.

Ulusal Bir Girişim Olarak Tarihçilik

Yorumcular belki Meiji Anayasası'nın Alman görünümü ya da İngiliz görünümü konusunda ayrılığa düşmüşlerdi fakat belgenin kendisine yüksek not verme konusunda hemfikirdiler. Mesele, bundan sonra ne olacağıydı. 1876'da Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa kültürünün dışındaki ilk anayasasını ilan etmişti. Fakat bu anayasa işlevini pek yerine getiremedi ve bir yıl sonra da askıya alındı. Buna bağlı olarak Avrupa ve Amerika'daki yaygın fikir o kadar olumsuzdu ki, anayasası ne kadar modern olsa da Japonya'nın muhtemelen Osmanlıdaki aydınlanma sürecinin izinden gideceği düşünülüyordu.

Stein, bu Batı önyargısını bertaraf etmekte tarihçiliğin önemine dikkat çekmiştir: "Elbette, Japonya'daki anayasal oluşumun arkasında bir tarih olmalıdır. Eğer bu anayasa, kendisiyle ilgili samimi bir tarih açıklamasıyla ele alınmazsa, insanlar muhtemelen Türk anayasasına karşı takındıkları gibi bir bakış açısına bürünecektir." Stein, "tarihin, şüphesiz, bir ulusun kuruluşunu ve o ulus insanların atalarını anlama konusunda en değerli, vazgeçilmez bilim olduğunu" söyleyerek manidar bir şekilde soruyordu, "Japon tarihini bilmeden, bağımsızlık ve imparator ailesinin azameti nasıl desteklenebilir?" Stein'in tavsiyesi, tarihsel araştırmaları ulusal bir müessese haline getirmektir.²¹

Sosyal Darwinizmin destekçilerinden Herbert Spencer ile Amerikan hukuk biliminin en önemli ismi Oliver Wendell Holmes da

20 A.g.e., 115.

21 A.g.e., 48.

tarihin önemine dikkat çekmiştir. Spencer'ın tavsiyesi Stein'inkiyle aynı doğrultuydu: Meclisin toplanmasına sadece bir yıl kala, Spencer, Japonya'nın en acil görevinin, "Avrupa dillerine çevrilmek ve yayınlanmak üzere bir Japon tarihi derlemek" olduğunu savundu.²² Ulusal kanun ve kurumları, bir ülkenin tarih ve kültürünün ürünü olarak görme açısından, Spencer'ın toplumsal evrim anlayışı, geleneksel Alman hukuk bilimi öğretilerinden neredeyse hiç farklı değildi. Henüz yazılmış anayasanın Japon tarihinden tamamen kopuk olduğu ispat edilmiş olmasaydı, anayasal sisteme geçişin önündeki ilk engel kalkmış olurdu. Böylece, Spencer'ın bahsettiği, anayasal sistemi medenileştirmedeki ikinci engele geçilirdi:

"Japonya, tarihini ve geleneğini temel almak suretiyle, hem Avrupa ve Amerika'nın anayasal düşüncesini benimsemeli, hem de kendi geleneksel yönetim şeklini Avrupa anayasacılığına uyarlamalıdır."²³

Bu "aşamalı muhafazakârlık" Spencer'ın toplumsal evrim ilkesinin kilit noktasıydı. Fakat bu da onun gözünde *laissez-faire* ilkesine dayalı "küçük bir hükümete" yol verecekti.²⁴ Spencer'a göre, "insanlar kişisel olarak kendi sorunlarını halletmeye yönlendirilirse, hükümetin sorumlulukları da giderek azalır."25 Spencer'ın, hükümetin yetkilerini kökten azaltma ideali, Kaneko'nun henüz tecrübe etmediği bir şey gibiydi.

Japonya ile Batı'nın Dengeli Bir Karışımı

Holmes'un da Spencer'ın düşüncelerine benzer fikirleri vardı:

"Bu anayasa hakkında beni en fazla mutlu eden şey, Batı'nın hukuk mantığına uyarak renklenmiş olmakla birlikte, temelde Japonya'nın tarihine, kurumlarına ve geleneklerine bağlı kalmasıdır."²⁶

22 A.g.e., 107.

23 A.g.e., 104.

24 A.g.e., 106.

25 Spencer'ın yaklaşımının bu yönü için bkz. Herbert Spencer, *The Man versus the State* (Londra 1884). Stein gibi Spencer da Japonya'da oldukça tanınmış olan bir sosyologdu. Onun Japonya'da nasıl algılandığına dair önemli bir çalışma için bkz. Yamashita Juichi, *Spencer to Nihon kindai* [Spencer ve Japon modernleşmesi] (Tokyo: Ochanomizu Shobo, 1983).

26 Kaneko, *Obei giin seido torishirabe junkaiki*, 177.

Kaneko, Holmes'a sunduğu *Anayasa Hakkında Yorumlar*'da Batı kaynaklarının yanı sıra *Kojiki* ve *Man'yoshu* gibi Japon klasiklerine de bolca atıflarda bulunmuştur. Holmes'a göre bu "Japon anayasasının, şeklini, Japon tarihinden ve yerleşik kurumsal çalışmalarından aldığı" kanıtıydı. Aynı zamanda bu anayasa, "hükümdarın iradesiyle bile değiştirilemeyecek" ve "halkın da içinde yer alabileceği bir yönetim şeklini" garantilemişti.²⁷ Anayasacılığın temeli -hükümdarın yetkilerini kısıtlama ve halkın yönetime katılması- kesinkes uygulanıyordu. Holmes, Japon anayasasını, kendi tarihsel gelenekleri ile Batı anayasacılığının dengeli karışımının bir ürünü olarak överken, şu tavsiyede bulunmuştur:

"Umarım Meclis bu sene toplandıktan sonra, Japon politikacılar bu anayasaya dayanarak yönetimde eski yasa ve gelenekleri de uygulayacak, ayrıca ulusun tarihsel emsalini standart alarak Batı anayasacılığının mantığını da yavaş yavaş uygulamaya koyacaklardır. Her halükarda, daha önce de dediğim gibi, Avrupa ve Amerikan hukuku sürekli bir değişim içerisinde, sabit ilkeleri yoktur, tamamen her bir ülkeye ait politik gerçeklikler ve durumlara göre şekillenir ve bu yüzden de fazlasıyla seyyaldir."²⁸

Holmes, Batı parlamenter politikalarının Japonya'da oluşmasını coşkuyla umuyor ve böyle bir örneğin, Batı hukuk bilimine büyük bir katkı sağlayacağına inanıyordu. Bunun sebebi, Japon deneyiminin, anayasal hükümeti mümkün kılmadaki yasal ilkelerin incelemesine daha geniş bir açıdan yardımcı olmasıydı. Holmes sözünü şöyle tamamlıyordu:

"Yürekten inanıyorum ki Batı'nın aydın kesimine Japon tarih ve gelenek anlayışını getirmek yalnızca Japonya'nın menfaatine değildir; evrensel bilgi düzeyinin gelişimine de katkı sağlayacaktır."²⁹

"Gerçekten Memnun Edici"

Meiji Anayasası'nın bütün uzmanlardan olumlu yorumlar alması, yalnızca belgenin kendi kalitesinden dolayı değildi elbette. Zamanın Batılı bilim camiasını silip süpüren tarihselcilik akımını idare etmek üzere zekice hazırlanmış olan *Anayasa Hakkında Yorumlar* da anayasanın yaygın bir şekilde tanınmasına büyük ölçü-

²⁷ A.g.e., 176.

²⁸ A.g.e., 177.

²⁹ A.g.e., 178.

de katkı sağlamıştır.³⁰ Anayasa ile yorumlarını beraberce sunmak, birkaç Batılı uzmanın takdirini kazanmada etkili olmuştu. Bu anayasa, sadece Alman ya da İngiliz modellerinin bir taklidi olmayıp, güvenilir bir biçimde Japon tarihini temel aldığı için eşsiz bir belgeydi.

Kaneko'nun Japonya'ya dönüşünün ardından yaptığı açıklamayı duyan Ito, işlerin planladığı gibi gittiğine memnun oldu:

“Ülkeden ayrıldığı zamandan beridir, Odawara'daki villamda, Batılı politikacı ve anayasa bilimcilerinin tepkilerinin ne olacağı hususunda, gece gündüz endişeyle düşünüp duruyordum. Fakat ayrıntılı raporunu aldıktan sonra oldukça rahatladım. Eleştirilerden sıyrılmak bir yana, bir de böylesi övgüler işitmek gerçekten memnun edici bir şeydir. Yarın acilen Tokyo'ya gidip imparatorla bir görüşme talep edeceğim ve kendisinden, anayasanın taslağının hazırlanışına ilişkin sorumluluklarının hafifletilmesini isteyeceğim.”³¹

Anayasal Aşamalı Değişim

Ito, Kaneko'yu Avrupa'ya göndermeden önce bile, Viyana'da bulunan Stein'e, anayasalarının “her yönüyle, yalnızca şu ya da bu anayasanın taklidi olmadığını,” aksine “baştan sona bir Japon işi olduğunu” yazmıştı.³² Ito, Batılıların işaret etmelerinden önce de çok iyi biliyordu ki anayasanın Avrupa ve Amerika'da kabul görebilmesi için “Japon” olması gerekiyordu. Fakat Ito'nun belgenin “Japonluğundan” kastı neydi? Söz konusu olan şey sadece tarihsel bir aldatmaca mıydı? Yoksa Ito, belgenin ruhuna sızan daha derin ve esaslı bir Japonluktan mı bahsediyordu? Tüm bu soruların cevabı daha kapsamlı bir araştırma gerektirir. Ama yine de Ito'nun, hükümdara büyük güçler verirken, “ulus ruhuna” (kokutai) sadece gizemli bir saygı gösteren, yüzeysel “anayasacı” bir anayasayı meşrulaştırmaya çalıştığını düşünmek yanlış olurdu. Bu çalışmada bulunan deliller, Ito'nun “anayasacı karizmasını” daha ziyade, hükümdarın imtiyazlarını kısıtlayarak yavaş yavaş parlamenter sisteme geçiş için kullandığı yönündedir.

30 *Anayasa Hakkında Yorumlar*'ın derlenme sürecine ilişkin bkz. Inada, *Seiritshushi*, II:859 vd.

31 Kaneko Kentaro, *Kempo saitei to O-Bei jin no hyoron*, 390.

32 Ito'dan Stein'a 1 Mart 1889 tarihli mektup, *Der Nachlass Lorenz von Steins* içinde (Schleswig-Holstein Merkez Kütüphanesi koleksiyonu).

Iwakura Elçiliği'nin tecrübe ettiği üzere, Batı medeniyetinin mantığı, her şeyden önce, gücüydü. Uygar medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için, halkın, anayasa yoluyla, politik gayretini daimi kılması ve ulusal yönetim sürecine dâhil olması lazımdı. Bu yüzden de parlamenter sistemin, insanların politikaya katılımını sağlayan bir forum ve ulus-devlet adına yapılan politik gayretler için bir teşvik olarak güvence altına alınması gerekiyordu.

Fakat bu, iki yanı keskin kılıç gibiydi. Ito, parlamenter sistemi sağlayabilmenin ne kadar zor olduğunu Avrupa'dan öğrenmişti. Bunun bir sonucu olarak da, bu medeniyet organlarını, sahiplerinin bağımsızlık sistemini bozmamaları için, Japonya'ya nakletmek üzere bazı kurumsal teminatlar geliştirme yoluna başvurdu. Halkın politik gayreti düzenli bir şekilde yönlendirilmeliydi. Stein'den öğrendiği en önemli şey, anayasal yönetime giden yolun, hükümetin üç organının dengelenmesinde yattığıydı. Bu üç organ: hükümdar, yasama ve yürütmeydi. Bu da, çeşitli kurumların titiz bir şekilde düzenlenmesini gerektiriyordu ki bu üç organdan hiç biri politik ayaklanma yaratmasın.

Ito'nun, başlangıçta Meclis'in yetkilerinde genel kısıtlamalara gitmesi, imparatoru anayasal hükümdara dönüştürme aşamasında çeşitli tedbirler alması ve Japonya'nın idari sisteminin modernleştirilmesini sağlayacak kanun çerçevesi konusunda çok dikkatli düşünmesinin sebebi buydu. Ito'nun, Meiji Anayasasından "tamamen bir Japon işi" diye söz ederken muhtemelen kastettiği şey, ulusal yapıyı oluşturan bu kurumların bütünlüğüydü. Anayasa, medeniyet ilkelerini Batı'yla paylaşıyor idiyse de, Japon tarzı anayasal devleti ifade edecek yöntem ve biçimler konusunda pek çok kendine özgü yaratıcılıklar da sergilemişti.

Önceleri, bu tutum, sistemin ana hatlarını belirtmekten öteye geçmedi. Devleti ayrıntılı bir şekilde yansıtacak anayasal sistem uygulaması ve onun oluşturacağı emsaller henüz meçhuldü. Anayasal hükümetin ruhu, sürekli politik uygulama yoluyla, yeni oluşturulan ulusal kurumlar çerçevesine yavaş yavaş aşılmalıydı. Anayasal hükümet geliştikçe, kurumlarda değişecekti. Ito için, anayasanın ilanıyla anayasal düzen tam olarak kurulmuyordu; tarihsel gelişmelerin ışığında sürekli olarak ilerlemek gerekiyordu. Bu da, zamanın tabiriyle, aşamalı değişimdi.

Kido ve Okubo, aşamalı değişimi "medeniyet" ithali şeklinde bir kavram olarak keşfettiler ve Iwakura Elçiliğinden Japonya'ya dön-

dükten sonra, bu kavram çevresinde anayasal bir hükümet argümanı geliştirdiler. Ito, sırasıyla, bu aşamalı değişim yaklaşımını anayasadaki Okuma Shigenobu, Iwakura Tomomi ve Inoue Kowashi tarafından düzenlenen bildirilerin çapraz ateşi yoluyla başarılı bir şekilde temellendirip, nihayet devletin Meiji gemisini modern anayasal hükümetin bütün kurumlarıyla donanmış olarak uluslararası sulara sürmüş oldu.

Meiji Restorasyonunun Ruhuna Dönüş

Yine de, bu kolay bir deniz yolculuğu olmayacaktı. Ito, anayasal hükümet planlarıyla ilerlerken, Yamagata ayak sürüyordu. Bu iki devlet adamı arasındaki yoğun rekabet, sonraki yıllarda, Meiji anayasal düzenini tanımlamada etkili oldu; fakat çatışmaları, daha önce, anayasanın hazırlanışı sürecinde başlamıştı. Yamagata, hem kişisel hem de kurumsal yetkilerini kullanarak, Ito'nun tasarladığı Meiji devletinin gelişimine mani olmak için bir kısıtlamalar ağı oluşturmaya çalıştı ve bu kısıtlamaları, anayasanın bir parçası haline getirmeyi de başardı. Bu yüzden Meiji devletinin bazı özelliklerinin Yamagata'nın eseri olduğunu söylemekte yarar var.

Ito'nun ulusal kurumların gelişmesine dayalı anlayışının aksine, Yamagata, değişmez bir ulusal yapı arayışı konusunda son derece kararlıydı. Bu, iki adamın farklı zihniyetlerinin belirgin bir yansımasıydı. Aşağıdaki anekdot da bunu vurgulamaktadır.

Yamagata her yıl Kyoto'daki villası Murinan'a tatile giderdi. Her ziyaretinde de, şehrin Higashiyama bölgesindeki bir dağda bulunan ve Meiji restorasyonu esnasındaki kargaşa yıllarında düşürülen eylemciler adına yapılmış Ryozen tapınağına giderek, eski yoldaşları için dua ediyordu. Bu geleneği yaşlanıncaya kadar devam ettirdi, ta ki bir gün yardımcıları, kendisi dağın eteğinde duasını ederken, onun yerine dağa tırmanabileceklerini söyleyene kadar. Yamagata'nın buna cevabı "Hayır, kendi ayaklarım üzerinde durabildiğim sürece, kendim gitmezsem rahat edemem" oldu. Böylece "o dik yamaca doğru tekrar yola çıktı. Beş adımda bir dinlendi. On adım daha attı ve tekrar durup dinlendi. Ziyaretini tamamlayana kadar devam etti."³³ George Akita ve Ito Takashi bu olaydan bahsederken ihtiyar Yamagata'nın "uğruna savaştığı şeyleri

33 Irie Kan'ichi, *Yamagata ko no omokage* [Prens Yamagata'nın yüzü] (Kagyosha Hensanbu, 1930), 55.

sadece dış tehditlerden değil, iç karışıklıklardan da korumak için büyük bir baskı altında olduğunu” söylüyorlar.³⁴

Öyle görülüyor ki bu çeşit düşünceler onu, hayatının önceki dönemlerine götürüyordu. Anayasanın ilanı sözünü Avrupa’da duyduğu zaman, Yamagata, olayı “üçüncü restorasyon” (*da-i san no ishin*) olarak nitelendirdi.³⁵ Ama *ishin* terimini asıl manası olan “onarım” ya da “yenilik” anlamında kullanmadı.³⁶ Aksine, efsanevi Meiji restorasyonunun tarihselliğine dönüşü teşvik etmek için kullandı. Yamagata’nın amacı, büyük emeklerle yapılan Restorasyonu, anayasanın kuruluşundan kaynaklanacağını düşündüğü iç karışıklıklardan korumaktı. Düşünceleri sürekli Restorasyon efsanesine dönüp duruyordu. Bu bağlamda, Yamagata, gelişimci ve yeniliklere açık fikirleri olan Ito’nun karşısında yer alıyordu.

Birlik ve Uyum

Yamagata’nın “Üçüncü Restorasyonu” için tasarladığı politikalar, yerel yönetim sistemi ve son bölümde değinilen kabine sistemiymiş. Yamagata, Amerika ve Avrupa’daki ziyaretlerinden döndükten sonra yaptığı bir konuşmada, yerel yönetimin öneminin, yetkileri genişleyen politik partilerin mücadelesinde bulunması gerektiğini belirtti. O zamanlar, yerel alan, politik anlaşmazlıklar için bir arena haline gelmeye başlamıştı. Yamagata’ya göre,

“Bu, insanların şehir, kasaba ve köylerdeki kamu yararını gözden çıkarması, histerikli gibi güncel meseleleri tartışmak için koşuşturması ve bu yüzden de yerel idareyi merkezi yönetimle karıştırmalarından kaynaklanıyordu.”³⁷

34 George Akita ve Ito Takashi, “Yamagata Aritomo to ‘jinshu kyoso’ ron” [Yamagata Aritomo ve “ırksal rekabet” teorisi], *Kindai Nihon Kenyukai* (der.) *Nempo: Kindai Nihon Kenkyu 7—Nihon gaiko no kiki ishiki* içinde [Yıllık rapor: modern Japonya üzerine çalışmalar 7 – Japon diplomasisinde kriz bilinci] (Tokyo: Yamakawa Shuppansha, 1985), 111.

35 Yamagata ikinci Restorasyon’u 1871’de feodal yapıların çözülerek yerlerine merkezi hükümetin kontrolü altında bulunan idari birimlerin (*haihan chiken*) kurulması olarak görüyordu. Bkz. Yamagata’dan Yamada Akiyoshi’ye 5 Haziran 1889 tarihli mektup, *Yamagata den* içinde, II:1061.

36 *ishin* teriminin kökü, “yenilemek” anlamına gelen eski ifadedir. Bu sebeple kavramın “restorasyon” şeklindeki standart tercümesi her zaman sorunlu olmuştur.

37 *Yamagata den*, II:1099.

Yamagata'nın yerel özerklikten umduğu şey, birçok politik görüşe karşı hoşgöründen ziyade, ulusal çıkarların temel taşı olarak hizmet veren "sadık tebaanın" yerel meselelerine katılımı teşvik etmektir: "İyi vatandaşlar, kamuoyunun dikkatlerini dağıtarak asil mesleklerini icraya engel olmalarına izin vermezler."³⁸ Yamagata kamusal alanı politik tartışmalardan ve partizan çatışmalardan mümkün olduğu kadar kurtarmak istiyordu. "Eğer," diyordu, "adli sistemimiz, insanlar arasındaki uyum ve işbirliğine dayalı değilse, onu emniyetli bir şekilde idare etmemiz mümkün olmayacaktır."³⁹

Yamagata, aynı zamanda, kabine sisteminin esasının, ulusu yönetme sorumluluğunu omuzlayan insanlar arasındaki "birlik ve beraberlik" ruhunda yattığını düşünüyordu. Yamagata, bu ruhu, Kabine Hukukunda düzeltmelere giderek ortaya koymayı planlıyordu.

Aralık 1889'da, Yamagata başbakan olarak ilk kabinesini oluşturdu. Görevini ve kabine oluşturma talimatını bir şarta bağlı olarak kabul etmişti: Kabine kanununda, bakanların özerkliğini arttıran bir reform yapılacaktı. Bu kabinenin oluşumundaki temel ilkelere yapılan büyük bir değişiklikti. Daha önce, herhangi bir bakanın gelen bir emir ya da talimat belgesi hem ilgili bakan hem de başbakan tarafından imzalanmak zorundaydı. Yamagata'nın getirdiği yenilikle, başbakanın imzasına duyulan ihtiyaç ortadan kalkmıştı. Bu değişiklik, güçlü bir başbakanın, hükümetin idari mekanizmasını kontrol etmek üzere baş yönetici rolünü üstlenerek ulusal politika adına görev yapması fikrini bir kenara bırakıyordu. Şimdi ise, her bakan, belirli bir görev alanına sahipti ve bu görevlerin yerine getirilmesi konusunda direkt olarak hükümdara bağlı olacaktı. Muhtemelen böylece, önceki kabinelerde sorun yaratan anlaşma düzenlemesi konusundaki uyuşmazlıklar giderilmiş ve "birlik ve beraberliği" tesis etme adına hükümdarın kabinesinin arkasında olduğu ve kabinenin de hükümdara hizmet ettiği fikri ön plana çıkmış olacaktı.⁴⁰

38 *A.g.e.*, II:1102.

39 *A.g.e.*, II:1103.

40 1907'de yürürlüğe giren bir kabine kararname ile bakanların sorumlulukları meselesi yeniden eski haline döndürüldü. Böylece -harbiye hariç- bakanlıkların çıkardığı bütün emirlerin başbakan tarafından da imzalanması şartı getirildi.

Sadık Bir Tebaa Oluşturma

Yamagata'nın kabine hakkındaki düşüncesinin gelişmesi için, bireylerin karakter ve davranışları çok önemliydi.

“[Hükümeti] yöneten insanlardır. Kararlar alıp uygulayan da insanlardır. Yararlı sonuçlara ulaşma gücüne sahip olan da yalnızca insanlardır. Bu yüzden, her şey, kabinede birlik ve uyumun hâkim olup olmadığına bağlıdır.”⁴¹

Yamagata'nın, ulusu kabinenin bir üyesi haline getiren yönetimden isteği, iç karışıklıkları bir kenara koyup, devlet işlerini “birlik ve beraberlik içinde” ele almasıydı. Yamagata'nın, en tepede kabinenin olduğu yerel yönetim şekline gelen düzen anlayışı, daima insan faktörünü merkeze aldı. Onun “insanları” iyi vatandaşlardı, ya da daha doğrusu, iyi bir tebaaydı: apolitik ve en önemlisi, sadık. Yamagata, bu sadık imparator tebaası ruhunu eğitmek için, Ekim 1890'da İmparatorluk Eğitim Fermanını hazırlatıp yayınlattı.⁴² Daha evvel, 1882'de de ordu bakanı olarak İmparatorluk Asker ve Bahriyeli Fermanı'nın yayınlanmasında etkili olmuştu. Ferman, sadık askerin benimseyeceği tutum olan “yaygın görüşlerin iğvasına kapılmama ve siyasete karışmama” esasını tanımlıyordu.⁴³

Yamagata, kendisinden “basit bir asker” olarak bahsetmeyi seviyordu, fakat tesir alanı yavaş yavaş neredeyse ulusal hükümetin her koluna yayılmıştı. Bu süreçte, Yamagata, İmparatorluk Asker ve Bahriyeli Fermanı'nı Japonya'daki hayatın her alanına yayma yollarını aradı. Yerel yönetim sistemi ile İmparatorluk Eğitim Fermanı da bu çalışmanın bir parçasıydı. Yamagata sonraki yıllarda İmparatorluk Eğitim Fermanı üzerinde çalıştığı zamanı anarken bunu kabul de etmişti: “Aklımda İmparatorluk Asker ve Bahriyeli Fermanı olduğu için, aynı şeyin eğitim açısından da yapılabileceğini düşünmüştüm.”⁴⁴

41 Yamagata den, II:1061.

42 İmparatorluk Eğitim Fermanı'nın hazırlanmasında Yamagata'nın oynadığı rol hakkında bkz. Umetani Noboru, *Kyoiku chokugo seiritsu shi* [İmparatorluk Eğitim Fermanı'nın hazırlanma süreci] (Tokyo: Seishi Shuppan, 2000).

43 Yamagata ve İmparatorluk Asker ve Bahriyeli Fermanı için bkz. Umetani Noboru, *Gunjin chokugo seiritsu shi* [İmparatorluk Asker ve Bahriyeli Fermanı'nın hazırlanma süreci] (Tokyo: Seishi Shuppan, 2000).

44 Kokumin Seishin Bunka Kenkyujo (der.) *Kyoiku chokugo kampatsu kankei shiryō shu* [İmparatorluk Eğitim Fermanı'nın ilanına dair belgeler koleksiyonu], 3 c. (Kompanion Shuppan, 1985), II:453.

Böylece Yamagata, ideal halkını sadece askeri alanda değil, ulusal hayatın her sektöründe konumlandırmayı umuyordu. Bu sayede anayasal hükümetin gelişimini denetlemeyi, hatta bazı durumlarda tamamen engellemeyi amaç edinmişti.

Merkezî ve Merkezkaç Güçler

İlk olarak 1889'da kurulan Meiji anayasal düzeni tek parça olmaktan çok uzaktı. Bir ulusun temel hukukunun, çeşitli politik etkiler arasındaki rekabet ve uzlaşmaların bir ürünü olduğu düşünülürse; kendi anayasal sistemi tarafından kurulan Meiji Devleti'nin yapısı da başlangıçta en az iki karşıt etkiyi şekillendiriyordu.

Hem anayasaya doğru çeken merkezi bir etki, hem de öteye iten merkezkaçlı bir etki vardı. İlki Ito'nun tanımladığı Meiji Devleti'nin unsurlarından kaynaklanıyordu, ikincisi ise Yamagata'ya bağlı unsurların bir sonucuydu. Ito, bir anayasa hazırlayıp parlamenter sistemi Japonya'ya tanıtarak, halkı politik açıdan birleştirmeyi ve bunun sonucunda da meclis ile hükümetin beraberliğinden tam bir anayasal politik düzene ulaşmayı umuyordu. Buna karşın Yamagata ise, merkezi ve yerel idari bürokrasiler ile askeriye kendi adamlarıyla doldurarak ve İmparator Eğitim Fermanının ruhundan esinlenen temel eğitimin izniyle, bu kurumları anayasal hükümetten uzaklaştırmaya uğraşıyordu.

Ito'nun Avrupa turu, anayasal bir yaklaşımı parlamenter politikaya güçlü bir şekilde dayandırarak denkleştirmeye yarayan yürütme işi tekniğini öğrenmesini sağladı. Bunun, anayasal hükümette daha istikrarlı hizmete ulaştığını anladı. Ito'ya göre, yürütme, yargı ve parlamenter çerçeve dışındaki diğer devlet kurumları, anayasal düzenin yapılandırılmasındaki birbirine bağlı parçalardı. Yamagata içinse, atılım, meclis dışındaki kurumların imtiyazlarını korumaktı ki böylece önlenemez büyümeleri parlamenter sistemi etkisiz hale getirebilsin.

Meiji Japonya'sı kendi içerisinde bu iki etkinin gizli çatışmasını içeriyordu ve ulusun şekli bu uyumsuzluk ve rekabetlerinin bir sonucu olarak gelişip değişiyordu. Bu çalışma, bu sürecin yalnızca başlangıcının krokisini çizmektedir. Meiji anayasasının ulus-devlet yapısı bağlamındaki sonraki gelişmeleri ise kuşkusuz bir başka araştırmayı gerektirmektedir.

Sonsöz

Ünlü bir uluslararası politika profesörü olan müteveffa Kosaka Masaaki hep şöyle söylerdi, “Anayasalar yalnızca birer teamüldür.”⁴⁵ Bu onun derin İngiliz politikası bilgisiyle alakalı bir yorumdu. Bugünse İngiltere’nin, anayasa diye adlandırılabilir tek bir yasal belgesi bile yok. Onun yerine, hukukunun temeli, örf ve adet hukuku dâhil, bilfiil bir anayasa olarak işlev görmektedir. Fakat Sato Koji’nin de vurguladığı gibi, Kasoka’nın sözlerinde daha da derin bir ima var.

Her hukukun örf ve adet hukuku olduğunu iddia eden kişi, tarihî Alman hukuk okulunun kurucusu Friedrich Carl von Savigny’dir. Savigny’e göre, kanunlar, insanların yerleştiği karmaşık çevrenin bir parçasıydı -insanlık müessesesini de aşan doğal bir düzenin parçası. Hukukçunun yapması gereken ilk iş, hukukun bu yönünün “canlı bir anlayışını” (*lebendige Anschauung*) elde etmektir.

Savigny’den sonraki Alman hukuku, basit bir gerekirciliğe kurban olmadı. Jhering, tarihselci bir eğitim almış olmasına rağmen, *Haklar İçin Mücadele*’de (*The Struggle for Rights*) hukukun doğuşunu, bireysel insanların özerk mücadelesine bağlıyordu. Bir evrimci olarak, insanların, çevreleri tarafından koşullandırılırken, aynı zamanda özerk müesseseler gibi yine çevreleriyle yüzleştiğine inanıyordu. Hukuku insanlar ile yaşadıkları çevre arasındaki etkileşim için bir vasıta olarak görüyordu. Savigny’nin ölümsüz demeci de, -“Hukukun temeli, insanların belirli bir açıdan dikkate alınan hayatıdır”- bu koşullarda düşünülmalıdır.

Meiji Anayasası da farklı değildi. Dönemin huzurdan uzak uluslararası ve iç ortamına karşılık olarak kurulmuştu. Kuruluşunun arkasında ise ulusun kaderini ve geleceğini anayasaya emanet etmeye istekli bireyler vardı. Bu bireylerin anayasayı oluşturmada ki gayret ve tecrübeleri, Japon halkının daha sonraki politik hayatına giden yolu belirlemiştir. Bu yol üzerinde karşılaşılan çeşitli hadise ve olaylar, sırasıyla, anayasayı genişleten ya da değiştiren uygulama ve kurumlar haline geldi. Japonya’nın savaş sonrası yeniden yazılan anayasasıyla ortaya çıkan süreksizlikle bile, biz, kendi zamanımızda, Meiji Anayasası’nın geliştirdiği anayasal gelenek ve uygulamalardan mahrum bırakılmadık -ki bunlardan

45 Sato Koji, *Kempo to sono “monogatari” sei* [Anayasa ve onun “anlatsalılığı”] (Tokyo: Yuhikaku, 2003), 56.

bazıları (*Komitenin İdarî Reform Hakkındaki Son Raporu*'nun deyişiyile) "Japon halkının başarıları" arasında yer almayı kesinlikle hak etmiştir. Yukarıdaki açıklamalarla, bu çalışmanın ana temasından biraz uzaklaşmış olabilirim, fakat bunlar, eseri yazarken üzerinde sürekli düşündüğüm endişelerdir.

Abstract

The Meiji Constitution: The Japanese Experience of the West and the Shaping of the Modern State

This essay is a detailed examination of the intellectual and cultural history that gave birth to Japan's Meiji Constitution at the end of the nineteenth century. In it a cross-cultural perspective is employed to analyze how modern Western ideas of constitutional government were assimilated and adapted by the newly established Meiji state. It also looks beyond the constitution as a legal document and demonstrates how its architects used it and the supplementary laws and institutions supporting it to catalyze the emergence of a modern nation-state.

Key Word: Meiji Constitution, Japan, Meiji State, Nation-State, Modern Western Ideas of Constitutional Government.